

Ινδιάννα μητέρα, Τ.Μ., 1925

Εκσυγχρονισμός ή βαρβαρότητα

Η διαδικασία του συνανήκειν στη ΝΕΒ Περάματος*

«Είναι θυσία, σε βρώμικο βωμό, γι' αυτό ακούστε τι θα πω,
κάπου και συ θα 'χεις ακούσει ιστορίες ή από δω και κει
τις μαρτυρίες για εργάτες που χαθήκανε στο Πέραμα στη ζώνη,
για ένα μεροκάματο που τ' όνειρο σκοτώνει, για ζωές κρεμα-
σμένες πάνω σε σκαλωσιές, να δουλεύουν μουρμουρίζοντας το
χθες, να ζητάνε απ' το θεό να βγούμε λείει με το καλό απ' τα
σκοτεινά αμπάρια για να δουν τον ουρανό,
μ' αλήθεια είναι θυσία σε βρώμικο βωμό,
γι' αυτό φωνάζω δυνατά, α ρε και γαμώ, τους εργατοπατέρες, τα
στημένα σωματεία και κάθε γαμημένη εταιρία που τα' χει κάνει πλακάκια
μ' αυτές τις αδελφές που 'χουν γαλιόνια στις άσπρες τις στολές, κι αυτό
το κράτος που είναι αδύναμο να βάλει κάποιες βάσεις σωστές και να
επιβάλλει όλα τα μέτρα εκεί που παίζονται ζωές, μα θα μου πεις,
ρε βλάκα τι είναι αυτά που λες, αυτοί θέλουν καλά στημένη την απάτη,
δεν έχει κέρδος να προσέχεις τον εργάτη».

(«Από τον τόπο της φυγής», *Active Member*, 1996)

Το εθνο-γραφικό πλαίσιο

Στην περίοδο του άκρατου σχετικισμού, της ολοένα αυξανόμενης «μεταμοντέρνας κα-
τάστασης των πραγμάτων» (Harvey 1989), καθώς και της διευρυνόμενης ρητορικής περί
εκσυγχρονισμού και ανταγωνιστικότητας, η Ναυπηγοεπισκευαστική Βάση Περάματος¹ κα-
τέχει μια ιδιαίτερη, αλλά όχι πρωτότυπη θέση. Εάν η συνδήλωση του όρου μεταμοντέρνο,
όσον αφορά στην οικονομική του διάσταση, σε συνδυασμό με την αντίστοιχη του όρου πα-
γκοσμιοποίηση, σημαίνει την αποσπασμένη και, κατά τη γνώμη μου, επιβεβλημένη, όχι μό-

Ο Μάνος Σπυριδάκης είναι υποψήφιος δάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Sussex.

* Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στα μέλη της Ομάδας Μεθοδολογίας και Θεωρίας, στην Αθήνα, και ιδιαίτερα στους Ι. Κυριακάκη, Δρ.Χ. Δεμεντζόπουλο και Σ. Δημητρίου, για τις κριτικές παρατηρήσεις τους. Επίσης στους συμμετέχοντες καθηγητές και φοιτητές στη Δ΄ Συνάντηση μεταπτυχιακών φοιτητών Ιστορίας και Κοινωνικών Επιστημών στο Ρέθυμνο, το 1998, για τον ποιοτικό τους σχολιασμό επί των ατελειών του παρόντος χειμένου. Ακόμα, ευχαριστώ θερμά τον Ε.Μπιτσάκη για τις πολύ ουσιαστικές παρατηρήσεις του για τη γλώσσα και τα νοήματα του χειμένου.

νο από τα πράγματα, συμφωνία περί σταδιακής εξάλειψης της καθετοποιημένης φορντικής επιχείρησης, περί ευέλικτης οριζοντιοποιημένης απασχόλησης, περί εμφάνισης ευέλικτων επιχειρήσεων με διαφοροποιημένη παραγωγή, περί εκτεταμένων εργατωφρών, περί αύξησης της περιστασιακής παιδικής και γυναικείας απασχόλησης και ταυτόχρονης ελάττωσης της κρατικής παρέμβασης σε μια σειρά τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, τότε η περίπτωση της ζώνης Περάματος κατέχει το προνόμιο μιας «μοντερνικότητας» σε μεγάλο χρονικό βάθος.

Τα τεκταινόμενα σε παγκόσμιο επίπεδο όσον αφορά τη ναυπήγηση ή επισκευή πλοίων σχεδόν πάντοτε επηρέαζαν και εξακολουθούν να επηρεάζουν τις τοπικές οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, ακόμα και περιβαλλοντικές σχέσεις στην περιοχή. Εφόσον η σχέση μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού βρίσκεται σε συνεχή αλληλεξάρτηση, η προβληματική γύρω από την έννοια του συνανήκειν λαμβάνει τη μορφή της επανα-τοπο-θέτησης (Long 1996) των συνθηκών που επισημαίνονται στο πρώτο, στο εθνικό, και στην περίπτωση του Περάματος, περιφερειακό πλαίσιο του δεύτερου. Συνακόλουθα, τίθεται επιτακτικά η ανάγκη μελέτης με τη μεγαλύτερη δυνατή λεπτομέρεια της μορφής υποδοχής από εντόπιες ομάδες αυτής της επανα-τοπο-θέτησης, στο βαθμό που μπορεί να αποκαλύψει κατά πόσο έχουν μείνει αναλλοίωτα ή όχι πλαίσια νοηματικής αλληλόδρασης, πλαίσια αναφοράς, ταυτότητες, καθώς και διαμάχες για δύναμη και εξουσία.

Το σημαντικότερο πλαίσιο δραστηριοποίησης στην περιοχή του Περάματος είναι η δομή και οργάνωση του εργασιακού καθεστώτος στη ζώνη. Η τελευταία, απόρροια της ιστορικής συγκυρίας, της οποίας οι ρίζες της ξεκινούν από τις αρχές του αιώνα και φτάνουν στη μεγαλύτερη έντασή τους στις δεκαετίες του '60 και '70, συγκροτεί το τοπικό συμπεριέχον λέξεων, εικόνων, θεσμών και συμπεριφορών και ως εκ τούτου διαπραγμάτευσης του εαυτού, καθώς αυτός διαμεσολαβείται και καθορίζεται μέσα από τη «διεκπεραίωση των μικρών και μεγάλων καθηκόντων της καθημερινής ζωής» (Παπαταξιάρχης 1996).

Τα δάχτυλα είναι πάντα άνισα

Το εργασιακό καθεστώς της NEB είναι ένα συνονθύλευμα συσσωρευμένης ιστορικής και προσωπικής εμπειρίας. Η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων που συνάντησα και έζησα έχουν ηλικία μεταξύ 45-60 ετών. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια γενιά εργατών που, εκκινούμενοι από διαφορετικές αφηγήσεις, συναντήθηκαν στη ζώνη κάποια χρονική στιγμή. Αρκετοί δούλευαν πριν τη δικτατορία ήδη περιστασιακά στη ζώνη, άλλοι μόνιμα και άλλοι, αφού «ξεμπάρκαραν», θέλησαν να ασχοληθούν με τις ναυπηγικές εργασίες, εφόσον γνώριζαν ήδη πολύ καλά τη ραχοκοκαλιά και τα μέρη του πλοίου. Η ζώνη αποτέλεσε την προέκταση μιας εργασιακής εμπειρίας που έχει να κάνει με τη θάλασσα και εξάσκησε για τη γενιά αυτή τη μεγαλύτερη ελκτική ισχύ την περίοδο της ναυπηγικής έκρηξης, τις δεκαετίες του '60 και '70 —περίοδο κατά την οποία η Ελλάδα «φτιαχνότανε», κατά την έκφρασή τους, οικονομικά. Ήταν επίσης η περίοδος κατά την οποία τα ναυπηγεία του Σκαρμαμαγκά εκπαιδύσαν ένα σημαντικό αριθμό εργατικού δυναμικού, προερχόμενο από την ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, με απώτερο στόχο τη χρησιμοποίησή του σε ναυπηγοεπισκευαστικές δραστηριότητες.

Το να εισχωρήσει κανείς εργασιακά στην περιοχή της ζώνης υπό κάποιο συγκεκριμένο καθεστώς δεν ήταν εύκολη υπόθεση για αρκετούς από τους πληροφορητές μου. Και τούτο διότι έπρεπε να αντιμετωπίσουν την καθεστηκία τάξη και ιεραρχία που επικρατούσε και εν πολλοίς επικρατεί στη ζώνη. Από την άποψη αυτή, ο μαστρο-Τάσος, ένας 58χρονος «καζαντζής»² που δουλεύει επί 35 συναπτά έτη στη ζώνη, κατάφερε να γίνει μάστορας μόλις μετά από επτά χρόνια παρουσίας στις επιτόπιες δραστηριότητες. Προηγουμένως δούλευε υπό το καθεστώς του βοηθού στα γκαζάδικα, τα αυτοκινητάδικα και τα ποστάλια της ζώνης. Για τι είδους κατηγορίες, όμως, κάνει λόγο αυτός ο μάστορας;

Η εργασιακή κουλτούρα και ηθική μεταξύ των εργαζομένων στη ΝΕΒ αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στον ισχύοντα κοινωνικό και πολιτισμικό καταμερισμό εργασίας και εκτέλεσης έργου. Η εσωτερη ιεραρχία συγκροτεί, αφενός, τον πολιτισμικό καταστασιακό χάρτη ανάμεσα στους δρώντες και, αφετέρου, το μέσο επίτευξης του μέγιστου δυνατού παραγωγικού αποτελέσματος.

Οι μαστόροι, σε ένα πρώτο επίπεδο, αποτελούν την εργασιακή εκείνη δύναμη που θεωρείται ότι κατέχει καλύτερα τα μυστικά της τέχνης³ της ναυπήγησης και της επισκευής ενός πλοίου. Επιπλέον, η κατηγορία αυτή συγκροτείται από εργάτες ικανούς να εκτελέσουν γρήγορα και ποιοτικά το ζητούμενο έργο. Γνωρίζουν το πώς να «πατούν» στο πλοίο και να αναλαμβάνουν την ευθύνη για έναν αριθμό πραγμάτων, από το να τακτοποιούν τα εργαλεία στο κατάστρωμα ή όπου αλλού, μέχρι την προσοχή για την προστασία της ζωής των συναδέλφων τους. Από την άλλη, ένας μάστορας δεν συγκροτεί μόνο εργασιακή προσωπικότητα, αλλά και ηθική κατηγορία. Έτσι, η υψηλή κατάρτιση και η σιβαρή τεχνική συμβαδίζει με την προσωπική ωριμότητα και ηθική που αποδίδεται στην αξία της ζωής ως τέτοιας. Το ιδεατό πρότυπο του καλού μάστορα αναφέρεται σ' εκείνο το πρόσωπο που διαπνέεται από καλή οργάνωση και σφικρότητα στη ζωή του, όπως και στη δουλειά του. Φυσικά πρόκειται για έναν εργασιακό ιδεαλισμό, ο οποίος προσαρμόζεται και αποκτά διαφορετικές μορφές στις επιμέρους διαπροσωπικές αλληλοδράσεις.

Το πρόθεμα μαστρο-, είναι αυτό που περιγράφει το φαινόμενο στον οποίο αναφέρομαι. Ταυτόχρονα, σηματοδοτεί, εκτός από μια ηθική αρχή και γνώσιμα πράξης, τη συσσωρευμένη εμπειρία που μπορεί να κατέχει κάποιος μέσα από τα βιώματά του. Έτσι, ο μαστρο-Τάσος έδινε συχνά πληροφορίες και συμβουλές σε νεότερους μάστορες και βοηθούς για ζητήματα ατομικής προστασίας και ασφάλειας, καθώς και της κατά το δυνατόν ελάχιστης εκμετάλλευσης από τους εντόπιους εργολάβους, όπως βέβαια έκαναν και άλλοι ομοϊδεάτες του.

Η στρατολόγηση ενός μάστορα στο συνεργείο ενός εργολάβου είναι μια πολύ λεπτή υπόθεση και προϋποθέτει ότι έχει τη δυνατότητα να χειριστεί τις έντονα διαπροσωπικές σχέσεις που δημιουργούνται κατά την εργασιακή περίοδο. Κατά τη διάρκεια της εργασίας, ο εργολάβος ή ο εργοδηγός, ακόμα και οι συνάδελφοι εργάτες, επιβλέπουν και διαπιστώνουν εάν κάποιος από το συνεργείο τους «κάνει» ή όχι. Αυτό πρακτικά σημαίνει θέληση για συμμόρφωση με τις υποδείξεις, άριστη τεχνική κατάρτιση, πολύ καλές φιλικές σχέσεις με τον εργολάβο ή όλα μαζί ταυτοχρόνως. Οι εργολάβοι της ζώνης δεν χρησιμοποιούν ποτέ κάποιον που δεν γνωρίζουν, είτε ως εργάτη είτε ως άτομο. Από τη στιγμή που κάποιος εργάζεται για σημαντικό χρονικό διάστημα σε δύο ή τρία «μαγαζιά», όπως αποκαλούνται τα

γραφεία των εργολάβων, θεωρείται ότι μπορεί να διαπραγματευτεί από καλή θέση την ιδιότητα με την οποία επιθυμεί να δουλέψει στη ζώνη.

Βασικό ρόλο, λοιπόν, στη διαμόρφωση του προσωπικού κύρους του κάθε εργαζόμενου παίζει ο κύκλος γνωριμιών που έχει, καθώς και οι τρόποι με τους οποίους επιχειρεί να τον διευρύνει. Συνακόλουθα, δύο στόχοι μπορεί να επιτευχθούν: 1) Συνεχής ροή πληροφορίας για προσφορά εργασίας. 2) Εδραίωση και διαχείριση της φήμης που μπορεί κάποιος να αποκτήσει στο συγκεκριμένο αυτό εργασιακό περιβάλλον.

Συνήθως, από τη θετική ή όχι φήμη ενός μάστορα εξαρτάται και το εργασιακό μέλλον των βοηθών. Και τούτο διότι ένας μάστορας δεν δουλεύει χωρίς το βοηθό του. Στην ορολογία των ανθρώπων της ζώνης η εργασιακή αυτή μορφή ονομάζεται «πόστα». Η πρόσληψη ενός βοηθού εξαρτάται από το βαθμό εργασιακής συνεννόησης και συνδιαλλαγής με το μάστορα, ο οποίος έχει τον πρώτο λόγο σε καθαρά εργασιακά ζητήματα και εργασιακές μεθόδους. Συνεπώς, ο βοηθός, που ασφαλώς πρέπει να κατέχει ένα συγκεκριμένο επίπεδο εμπειρίας, θα πρέπει να διαπραγματευτεί την εργασιακή του αξία και ικανότητα και έναντι του μάστορα, αλλά και του εργολάβου, που έχει τον τελευταίο λόγο σε ζητήματα πρόσληψης ή απόλυσης προσωπικού. Έτσι, οι βοηθοί, με τη σειρά τους, θα πρέπει να φροντίζουν για τη διεύρυνση του δικού τους δικτύου γνωριμιών και να επιδιώκουν την όσο το δυνατόν καλύτερη σχέση με τους μαστόρους. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι σχέσεις που αναπτύσσονται σε μια πόστα επεκτείνονται και εκτός εργασιακού περιβάλλοντος, καθώς πολλοί από τους συναδέλφους ζουν σε γειτονιές του Περάματος και του ευρύτερου Πειραιά.

Ο βασικός ρόλος των βοηθών έχει διεκπεραιωτικό χαρακτήρα. Ένα από τα βασικά τους καθήκοντα είναι η προσοχή για τη σωματική ακεραιότητα των μαστόρων, αφού στις περισσότερες των περιπτώσεων, καθώς οι εργάτες δουλεύουν ταυτόχρονα και πολλοί μαζί σε ένα μόνο μέρος του πλοίου, η αφόρητη κάπνα και ο εκκωφαντικός θόρυβος αχρηστεύουν την οπτική και ακουστική επαφή με το ευρύτερο περιβάλλον κατά την επισκευή. Ακόμα, οι βοηθοί διαμορφώνουν κατάλληλα το μέταλλο που πρέπει να αφαιρεθεί ή να επικολληθεί ώστε να γίνει σωστά η επισκευή.

Μολονότι υπάρχει διαφορά στο μεροκάματο, αρκετοί είναι εκείνοι που δεν θέλουν να διαπραγματευτούν τον εαυτό τους ως μάστοροι, να ανέλθουν δηλαδή ιεραρχικά. Αυτή είναι η τακτική του Παναγιώτη, ενός 36χρονου ηλεκτροσυγκολλητή, που προτιμά το καθεστώς του βοηθού, μιας και έτσι έχει τις λιγότερες ευθύνες και συνεπώς έχει μεγαλύτερες εργασιακές πιθανότητες, εφόσον για κάθε στραβοπάτημα, ακόμα και δικό του, το «αφεντικό» αναζητά ευθύνες στο μάστορα.

Σε πολλές περιπτώσεις το αφεντικό του «μαγαζιού» είναι ο ίδιος εργοδηγός. Πιο σκληρή, όμως, είναι η περίπτωση κατά την οποία εργοδηγός είναι αυτός που έχει περάσει από όλα τα ιεραρχικά στάδια ενός εργάτη στη NEB. Ο εργολάβος, θα μπορούσε να πει κανείς, συγκροτεί τον big man (M. Sahlins 1989)⁴ της εργατικής δύναμης της περιοχής. Την ιδιότητά του αυτή τη μεταφέρει στους εργοδηγούς, που δρουν για λογαριασμό του σε πολλές περιπτώσεις και όχι αποκλειστικά και μόνο για τη στρατολόγηση των συνεργείων.

Πρώτιστη αρχή του Κώστα, που ήταν «τσιμπίδας»⁵ για πάνω από 30 χρόνια στη NEB Περάματος και τώρα είναι εργοδηγός, είναι ότι όπως τα δάχτυλα του χεριού δεν είναι ίσα, έτσι συμβαίνει και με τους εργάτες. Ο Κώστας γνωρίζει πολλούς εργάτες, μαστόρους και

βοηθούς που θα ήθελαν να τους ειδοποιήσει για δουλειά. Δεν το κάνει όμως, και από την άποψη αυτή είναι πάντα άδικος στα μάτια των συναδέλφων του. Αντιπροσωπεύει τις επιδιώξεις της εργοδοσίας και την οπτική με βάση την οποία αξιολογεί τους εργάτες ως άτομα και εργασιακή δύναμη. Από την άλλη, και ο ίδιος χρειάζεται να δημιουργεί ένα ευρύ δίκτυο γνωριμιών και επαφών, αφενός για να μπορεί, όποτε παρουσιάζεται η ανάγκη, να στρατολογήσει προσωπικό και, αφετέρου, για να διασφαλίζει τη θέση του στο «μαγαζί», προτείνοντας τους καλύτερους εργάτες και συμβάλλοντας έτσι σε γρήγορη και παραγωγική δουλειά.

Η σύντομη αυτή σκιαγράφιση της εσωτερικής ιεραρχίας στη ζώνη, η οποία, ως σημειωθεί, δεν έχει διαμορφωθεί πρόσφατα, απηχεί ιστορικές ιεραρχικές δομές της ίδιας της εργασιακής πρακτικής. Η εθνογραφική εμπειρία της ζώνης Περάματος ανέδειξε μια πολύ σημαντική διάσταση σχετικά με την έννοια της κοινότητας ή κάθε είδους συλλογικότητας, καθώς αυτή έχει διαμορφωθεί, στον ανθρωπολογικό και όχι μόνο λόγο, πάνω στη βάση μιας συμβατικής ομοιογενοποιητικής ορθοδοξίας, στις θεωρητικές προσαγές της οποίας το άτομο συνθλίβεται και η έννοια της διαφοράς εξανεμίζεται. Έτσι, οι ολιστικές εθνογραφικές μονογραφίες κατασκεύαζαν σε αρκετές περιπτώσεις ολιστικούς τόπους και κοινωνικά σύνολα. Οι θεωρίες του μοντερνισμού συνέβαλαν τα μέγιστα στη διαδικασία αυτή, καθώς προϋπέθεταν ότι η μοίρα όλων των ετερογενών στοιχείων μιας κοινωνίας ήταν η ενσωμάτωση και ομογενοποίησή τους σε ένα φυσικό εξελικτικά έθνος-κράτος. Κατά τον J.Gledhill, «ο μοντερνισμός ονειρεύτηκε την ομοιομορφία, διότι αυτή ήταν ενσωματωμένη στα πολιτικά και κοινωνικά σχέδια των κυρίαρχων ομάδων» (Gledhill 1998). Υποστηρίζοντας και επεκτείνοντας το συλλογισμό αυτό, θα πρόσθετα ότι εκείνο που ο μοντερνισμός δεν ονειρεύτηκε ήταν το ότι οι άνθρωποι μπορεί να μοιράζονται εμπειρίες, όχι όμως και πιστεύω. Με την έννοια αυτή, μπορεί να συγκροτούν κοινότητες, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι οι εν λόγω κοινότητες βασίζονται στη συναίνεση.

Η ομογενοποίηση της διαφοράς εστιάζεται στην εννοιολογική χρήση του όρου «ταυτότητα», που σε αρκετές περιπτώσεις, στην ελληνική εθνογραφική εμπειρία, συνέβαλε στη δημιουργία ολιστικών ανθρωπολογικών τόπων και πραγματικοτήτων, όπου οι δρώντες υποδύονταν τον αυταπόδεικτο ρόλο που τους κατένευε ο ειδικός στο εκάστοτε πεδίο ανθρωπολόγος. Με την τακτική αυτή, οι δρώντες δεν ήταν δρώντες, αλλά παθητικοί αποδέκτες μιας δεδομένης κουλτούρας. Όπως το θέτει ο A.Cohen (1994), «μπορεί ενδεχόμενα να μας αρέσει να ακούμε όλοι την ίδια συμφωνία του Mahler, την ακούμε όμως διαφορετικά ο καθένας». Προτιμώ, συνεπώς, να θεωρώ τη δημιουργία της πολιτισμικής πραγματικότητας, όποια και να είναι αυτή, μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής δράσης ή να βλέπω απλά τους δρώντες ως ενεργά υποκείμενα που δημιουργούν και παράγουν πολιτισμό και, κατ'επέκταση, μέσα από τη διαδικασία αυτή να ανήκουν σε χώρους και τόπους βιώνοντας το χωρόχρονο και δημιουργώντας, έτσι, μίγματα κοινωνικών σχέσεων χρονικού βάθους.

Το παγκοσμιοποιημένο Πέραμα

Η ιεραρχική συνάρθρωση των εργατών στο χώρο αλλά και στο χρόνο στην περιοχή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην τρέχουσα ζοφερή πραγματικότητα της ανεργίας. Το γεγο-

νός της παγκοσμιοποιημένης από καιρό ναυτιλιακής οικονομίας έχει επηρεάσει καθοριστικά τον κύκλο εργασιών των εντόπιων επιχειρήσεων και, κατ' επέκταση, των ίδιων των απασχολουμένων.

Η παρούσα περίοδος κρίσης, η οποία έχει ξεκινήσει αργά αλλά σταθερά ήδη από την εποχή των δύο πετρελαϊκών κρίσεων κατά τη δεκαετία του '70, οφείλεται στο συνδυασμό δύο γεγονότων: 1) στη χαμηλή ζήτηση για θαλάσσιες μεταφορικές υπηρεσίες παγκόσμια και 2) στην υπερπροσφορά της υπάρχουσας και διαθέσιμης χωρητικότητας. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι, τη στιγμή που η προσφορά είναι μεγαλύτερη της ζήτησης, μειώνονται τα επίπεδα των ναύλων, τα πλοία μετακινούνται από τη μια αγορά στην άλλη, μειώνεται η ταχύτητά τους (για να επιτευχθεί μείωση στο κόστος των καυσίμων), έχουμε μικρή αύξηση των ναυπηγοεπισκευαστικών υπηρεσιών και μεγάλη τάση για διάλυση πλοίων (Βλάχος 1996).

Από την άλλη, ο τόπος προέλευσης του πλοιοκτήτη, καθώς και η σημαία του πλοίου δεν παίζουν κανέναν απολύτως ρόλο. Μοναδική μέριμνα του ναυτιλιακού, όπως και κάθε κεφαλαιού, είναι το κόστος επισκευής και ο χρόνος παράδοσης του πλοίου. Έτσι, χώρες όπως η Νότια Κορέα, η Κίνα και παραδοσιακά η Ιαπωνία κατάφεραν να προσελκύσουν το μεγαλύτερο όγκο εργασιών παγκόσμια, μιας και προσφέρουν το χαμηλότερο δυνατό εργατικό κόστος και έχουν διαφοροποιήσει σημαντικά την παραγωγή τους. Ταυτόχρονα, οι χώρες του πρώην «σοσιαλισμού», και κύρια η Ρουμανία, η Βουλγαρία, η Ουκρανία και η Ρωσική Ομοσπονδία, ακολουθούν την ίδια πολιτική χαμηλού κόστους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο πραγματικός χαμένος στην αγορά να είναι η Δύση και κυρίως οι χώρες που ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η αντιμετώπιση της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο συνοψίζεται στα εξής: α) Στα πλαίσια των συμφωνιών των χωρών του ΟΟΣΑ, αποφασίστηκε η ελάττωση της παραγωγικής ικανότητας των ναυπηγείων με παράλληλη μείωση του προσωπικού, η αναδιάρθρωση, διαφοροποίηση και εξειδίκευση της παραγωγής, ο διαρκής έλεγχος για «υγιή» ανταγωνισμό, που μεταξύ άλλων σημαίνει τη σταδιακή κατάργηση κάθε επιχορήγησης σε κάθε είδους ναυπηγικές επιχειρήσεις, άμεσα ή έμμεσα από το κράτος, άρα τη σταδιακή απουσία της κρατικής παρέμβασης. β) Στο πλαίσιο της Ε.Ε. έχουν τεθεί σε ισχύ μια σειρά από οδηγίες, εκ των οποίων η έβδομη και τελευταία έχει ως στόχο τη σταδιακή μείωση των κρατικών ενισχύσεων, την ενθάρρυνση για ναυπήγηση πλοίων υψηλής τεχνολογίας, ώστε η Ε.Ε. να εισχωρήσει δυναμικά στην αγορά, τον έλεγχο και τον περιορισμό των διευκολύνσεων και επιδοτήσεων προς τους εφοπλιστές, και, τέλος, τη μείωση της παραγωγικής ικανότητας με ταυτόχρονη ενθάρρυνση για διαφοροποίηση της παραγωγής, γεγονός που μεταξύ άλλων συνεπάγεται επιδοτήσεις για κλείσιμο των επιχειρήσεων ή μείωση του προσωπικού τους (Vlahos, Lazopoulos 1997).

Οι εξελίξεις αυτές στο διεθνές επίπεδο οδηγούν με μαθηματική σχεδόν ακρίβεια τις εντόπιες οικονομίες, τόσο στην εξωτερική όσο και στην εσωτερική αγορά εργασίας, σε μια λογική διαπνεόμενη από την ουσία του παλιού, αλλά πάντα επίκαιρου ρητού, σύμφωνα με το οποίο «ο θάνατός σου, η ζωή μου». Η σκοτεινή πλευρά της παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας γύρω από τον εκσυγχρονισμό και τις ευέλικτες εργασιακές σχέσεις συνίσταται, κατ' ουσίαν, στο γεγονός ότι ό,τι χάνεται από μια κοινότητα σε οικονομικά μεγέθη κερδίζεται από μια άλλη και τανάπαλιν. Υπό την έννοια αυτή, η περιοχή του Περάματος έχει περάσει και στο παρελθόν κρίσεις παρόμοιες με την τωρινή, εφόσον η μοίρα της ντό-

πιας κοινωνίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις ταλαντεύσεις και την κυκλικότητα που παρουσιάζει το διεθνές ναυτιλιακό κεφάλαιο. Η βιοματιική εμπειρία ενός 50χρονου σωληνοουργού, όπως αυτή διαφαίνεται μέσα από τα λεγόμενά του, είναι άκρως γλαφυρή και ενδεικτική μιας κατάστασης που οδηγεί στο να σκεφτεί κανείς πόσο «μοντέρνα» είναι η μεταμοντέρνα κατάσταση πραγμάτων που μας διαμεσολαβεί: «...αυτό το δημιουργεί πρώτον ο καπιταλισμός. Ο καπιταλισμός θέλει φτωχά χέρια. Ο καπιταλισμός θέλει να σε πατάει και να τον παρακαλός: σε παρακαλώ μη με σχολάσεις, σε παρακαλώ κράτησέ με. Ο καπιταλισμός πρέπει να σε διαλάει ψυχοσωματικά. Από εκεί ξεκινούν όλα. Ο καπιταλισμός δεν έχει να σε σεβαστεί σαν Μανώλη. Σε βλέπει και λέει, τι κονομάω σήμερα από τον Μανώλη; 10 δραχμές. Από τον Σωτήρη; 12 δραχμές. Διάλυσε τον Μανώλη, φάτονε. Τι μου κοστίζει ο Μανώλης; 5 δραχμές. Ο Σωτήρης; 4, ο Σωτήρης είναι προτιμότερος».

Οι εργασιακές σχέσεις στη ζώνη από την οπτική αυτή θυμίζουν σε μεγάλο βαθμό την καπιταλιστική ρόδα του Βαλλερστάιν, κατά την οποία οι «καπιταλιστές μοιάζουν με άσπρα ποντίκια στη ρόδα που τρέχουν όλο και πιο γρήγορα για να τρέξουν ακόμα πιο γρήγορα. Στη διαδικασία αυτή αναμφίβολα κάποιοι ζουν καλά, αλλά κάποιοι άλλοι άσχημα. Αλλά κι εκείνοι που ζουν καλά, πόσο καλά και για πόσον καιρό;» (Βαλλερστάιν 1987).

Η κουλτούρα του ανταγωνισμού ή νέο κρσι σε παλιό μπουκάλι

Στη ΝΕΒ Περάματος ο εργασιακός αξιακός κώδικας, καθώς και το πολιτισμικό του βάθος, θεμελιώνονται στις σχέσεις που καλλιεργούνται πριν και μετά την εξεύρεση απασχόλησης, η οποία είναι ευκαιριακή. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι κανένας σχεδόν εργάτης δεν είναι μόνιμος, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις. Η εδραίωση και επέκταση του δικτύου σχέσεων, όπως προείπα, είναι αναγκαία προϋπόθεση της δραστηριοποίησης στην περιοχή. Κατά μία έννοια, είναι το πρώτιστο όπλο διαπραγμάτευσης της εργατικής δύναμης, το οποίο αντανακλάται λεκτικά στη φράση «είμαι δουλεμένος».

Ο αξιακός κώδικας που οργανώνεται γύρω από την έννοια της εργασίας συναπαρτιζέται από το συνδυασμό κυνηγιού της δουλειάς ή, όπως λένε οι εργαζόμενοι υπό την αβεβαιότητα της ανεργίας, του «κυνηγιού του χαμένου θησαυρού» και της ανάλτηψης του ρίσκου αλλαγής αφεντικού, ειδικότητας ή και εργασίας. Το «κυνήγι του χαμένου θησαυρού», μολαταύτα, είναι αυτό που τροφοδοτεί την εργασιακή ύπαρξη ενός εργάτη στην περιοχή και/ή το αντίθετο. Αποτελεί ένα από τα στοιχεία της συμμετοχής του στο εργασιακό περιβάλλον της ζώνης, τονίζοντας την παρουσία του και κυρίως το γεγονός ότι είναι διατεθειμένος να «λάβει μέρος» στο σύστημα ανταλλαγής και εναλλαγής της πληροφορίας (Wallman 1979) σχετικά με την προσφορά εργασίας. Έτσι, αναφέρομαι ουσιαστικά σ' ένα υπερτοπικό δίκτυο, που περιλαμβάνει τον ίδιο το χώρο της ζώνης όπου οι πληροφορίες κυκλοφορούν μέσα από το παράρτημα του συνδικάτου, τις παράγκες-καφενεία όπου μαζεύονται οι εργάτες για να σχολιάσουν τα αποτελέσματα του κυνηγιού, το ίδιο το Εργατικό Κέντρο, όπου έχει την έδρα του το Συνδικάτο Μετάλλου Πειραιά και Νήσων, τα εφοπλιστικά γραφεία που εδρεύουν ως επί το πλείστον στο μεγάλο λιμάνι, καθώς και τα «μαγαζιά» των εργολάβων, που εδρεύουν στο ίδιο το Πέραμα και στον ευρύτερο Πειραιά.

Δύο από τους βασικούς πληροφορητές μου, ο μαστρο-Τάσος και ο βοηθός του Παναγιώτης, που είναι «πόστα», αναζητούν μαζί κάθε πρωί δουλειά στους εργολάβους και εργοδηγούς της περιοχής. Στήνουν καρτέρι στην παράγκα του συνδικάτου περιμένοντας να αντικρίσουν τα εργαλεία ενός εργολάβου που περνούν από την πύλη και που σηματοδοτούν ότι κάποιος «βάζει» δουλειά. Με το πέρασμα κάποιας χρονικής περιόδου ανεβαίνουν στο πλοίο, όπου και συναντούν τον υπεύθυνο. Για τον Τάσο δεν υπάρχει πιο ταπεινωτικό πράγμα απ' αυτό. «Σου ρίχνουν την αξιοπρέπεια, λένε ψέμματα και συ είσαι αναγκασμένος να κάνεις το κορόιδο, να σκύψεις το κεφάλι και να το ξανακάνεις σε κάποιον άλλο». Εάν ο υπεύθυνος γνωρίζει τους εργάτες, εάν δεν προκαλούν «προβλήματα» —που μεταφράζεται σε σκόπιμη αδιαφορία για τη διεκδίκηση των βασικών εργασιακών δικαιωμάτων στη δουλειά—, εάν υπάρχουν πόστες να συμπληρωθούν και, τέλος, εάν δεν είναι κανείς πολύ μεγάλος ηλικιακά, τότε έχει πιθανότητες, ειδάλλως, προτεραιότητα έχουν πάντα οι γνωστοί του μαγαζιού.

Ειδικά ο Τάσος, που αυτή τη στιγμή είναι 58 χρόνων, δυσκολεύεται πολύ να βρει απασχόληση στην περιοχή. Σαν αυτόν είναι αρκετοί εργάτες καθώς, όπως ανέφερα στην αρχή, τρέχεται πάνω-κάτω για μια γενιά η οποία τη στιγμή αυτή βιώνει το δράμα της ανεργίας. Ιδιαίτερα η κατηγορία αυτή των εργατών βρίσκεται στην πιο δεινή θέση, καθώς στην ηλικία που βρίσκονται, αφενός δεν μπορούν να αλλάξουν επάγγελμα και, αφετέρου, χρειάζονται λίγα μόνο χρόνια για τη συνταξιοδότησή τους. Πρόκειται, λοιπόν, για μια μεγάλη κατηγορία εργατών που είναι δυνάμει απασχολήσιμοι (unemployable). Η χαρακτηριστική φράση από την άποψη αυτή «*με κοίταξε στα δόντια*» υποδηλώνει τις σχέσεις που αναπτύσσονται κατά την προσπάθεια εξεύρεσης απασχόλησης, καθώς και το ίδιο το γεγονός της ανεργίας μέσα από το βίωμα της λεκτικής απόρριψης της εργασιακής αξίας του κάθε μεταλλεργάτη.

Η αποβιομηχανισή⁶ που ενέσκηψε στην περιοχή και η ανεργία που έχει προκαλέσει διαμόρφωσε σκληρότερες συνθήκες ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών. Από τη μια, πρέπει να προσπαθούν να συλλέγουν τις πληροφορίες για την δουλειά και, από την άλλη, πρέπει να δουλέψουν όταν τη βρουν κυριολεκτικά και μεταφορικά για να την ξαναβρουν ή, τουλάχιστον, για να μην τη χάσουν πλήρως. Πάνω στο πλοίο ο ανταγωνισμός είναι σκληρός, «είναι η πιο σκληρή μορφή καπιταλισμού», κατά την έκφραση του Παναγιώτη. Οι εργάτες πασχίζουν να αποδείξουν ότι παράγουν καλύτερα και περισσότερο, ώστε να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις επαναπρόσληψής τους. Η ανταγωνιστική ηθική είναι τρόπος συμπεριφοράς και, στο βαθμό που οργανώνει κοινό πλαίσιο διαπραγμάτευσης της εργατικής δύναμης και κατ' ουσίαν του Εαυτού⁷, συνιστά πολιτισμικό μόρφωμα και συγκροτεί τα επιτρεπτά και ανεπιτρεπτά όρια ατομικής στρατηγικής. Το πλαίσιο αυτό είναι δεδομένο και αποδεκτό, εφόσον θεωρείται ότι ζώνη σημαίνει ακριβώς αυτό το πράγμα και ότι το όφελος, χρηματικό ή άλλο, το καρπώνονται τελικά οι ντόπιοι εργολάβοι που δρουν και λυμαινούνται την περιοχή, μέσα από το μεταξύ τους, ανεξέλεγκτο καιροσκοπισμό και αθέμιτο ανταγωνισμό.

Η εκμετάλλευση του δεδομένου της ανεργίας αποκτά εντυπωσιακές διαστάσεις χάρη στην πολυμήχανη ευρηματικότητα των εργολάβων. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κάθε συνεργείο ο κάθε εργολάβος ή εργοδηγός φροντίζει να προσλαμβάνει ένα «λαγό». Τούτο δεν σημαίνει τίποτα άλλο παρά έναν πολύ γρήγορο και παραγωγικό εργάτη, νεαρό συνήθως, που είναι πολύ γνωστός του μαγαζιού, ενδεχομένως συγγενής. Αποστολή ενός λαγού είναι

να συμπαράσχει, εκμεταλλεόμενος την ανταγωνιστική κουλτούρα της ζώνης, τους συναδέλφους του, ώστε να γίνουν πιο παραγωγικοί για την επιχείρηση. Η ουσία, ωστόσο, των καπιταλιστικών σχέσεων στην περιοχή έγκειται σε μια σκληρή πραγματικότητα: ότι ο καθένας είναι ένας υποψήφιος «λαγός» και για τον εαυτό του και για τους άλλους.

Η υπέρβαση των ορίων μιας δεοντολογίας που καθορίζεται από την ισχύουσα ανταγωνιστική ηθική και που σαφώς οριοθετεί τα όρια διαπραγμάτευσης του εαυτού αποτυπώνονται στη συνειρμική αξία της λέξης «ρουφιάνος». Πρόκειται για το κοινωνικό στίγμα που φέρει ο κάθε μεταλλεργάτης όταν προδίδει το φαντασιακό ιδεώδες μιας τάξης που αποποιείται θεωρητικά την εκμετάλλευσή της. Ο ρουφιάνος δεν ξεχνιέται εύκολα στη ζώνη και, μολονότι λειτουργεί καταστρεπτικά σε σχέση με το πραγματικό/επαγγελματικό προσώπειο και όφελος του εργολάβου, δημιουργεί προϋποθέσεις γενικότερης αναξιοπιστίας. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι το «σπασμένο μεροκάματο». Ο εργάτης, αποδεχόμενος την πρόταση του εργοδότη να δουλεύει με λιγότερο μισθό και σε πολλές περιπτώσεις χωρίς ένσημα, παραβιάζει πρώτος αυτός τη σύμβαση εργασίας και προετοιμάζει το έδαφος για περαιτέρω εξατομικευμένη συμπεριφορά και διάσπαση της πολυπόθητης, αλλά μακρινής εργατικής αλληλεγγύης. Ο Παναγιώτης, χαρακτηριστικά, αναφέρει ότι «όλοι είμαστε κι όλοι δεν είμαστε τέτοιοι. Αν και υπάρχει η σύμβαση, αυτή δεν τηρείται ποτέ κατά γράμμα, όπως συμβαίνει στην Ελλάδα μας συνήθως, όπου οι νόμοι μοιάζουν με γριές που όλη μέρα κοιτάζονται στον καθρέφτη». Η στυβαρότητα του επιχειρήματος ανασύρει μια διάσταση του μαλινοφοκικού μύθου, κατά την οποία αυτός συγκροτεί το οργανωτικό πλαίσιο πολιτισμικής συμπεριφοράς, σύμφωνα με το οποίο οι δρώντες πράττουν κατά το δοκούν, αν και θα έπρεπε να είχαν πράξει αλλιώς. Κι όμως, ο μύθος είναι εκεί ως πολιτισμικός θεματοφύλακας⁸.

Ο ρουφιάνος είναι μια γενική κατηγορία που χρωματίζει μια σειρά εμπλεκόμενων στην πραγματικότητα της ζώνης, από τους εργολάβους, οι οποίοι δεν τηρούν τα μέτρα ασφαλείας και προστατεύονται από «ρουφιάνους» κρατικούς λειτουργούς, έως τους ίδιους τους εργαζόμενους, που χρησιμοποιούν την πλαϊνή πόρτα τη στιγμή ακριβώς που η ανεργία είναι ante portas.

Το εργασιακό αυτό καθεστώς, αν και η ενσχύπτουσα ανεργία έχει οξύνει επικίνδυνα τις υπάρχουσες σχέσεις εργασίας, δεν είναι κάτι το καινούριο στη ζώνη και πολύ περισσότερο δεν είναι η αιφνίδια απόρροια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και των νέων επιταγών που ανακύπτουν απ' αυτή. Το κυρίαρχο συστατικό στη μαγιά των εργασιακών σχέσεων, η έκτακτη απασχόληση, ενυπάρχει στο Πέραμα, το οποίο η σύγχρονη πολιτική τεχνολογία θέλει να προβάλλει ως αυθύπαρκτο θύλακα κρίσης, από την αρχή της εμφάνισης της εντόπιας ναυπηγικής δραστηριότητας. Η έκτακτη απασχόληση συνυπήρχε πάντοτε με τη μόνιμη, που ιδιαίτερα τις δεκαετίες του '60 και '70 ήταν στο απόγειό της. Η μια προϋπέθετε την άλλη, κυρίως λόγω της αυξημένης ζήτησης για εργατικά χέρια. Το νεωτερικό στοιχείο, ωστόσο, έγκειται στο ότι στην παρούσα περίοδο η έκτακτη απασχόληση, με ό,τι αυτό συνεπάγεται όπως είδαμε, τείνει να γίνει ρουτίνα και καθημερινή εμπειρία.

Η ρητορική, συνεπώς, περί ταυτότητας της οικονομικής διάστασης του μεταμοντερνισμού και των εργασιακών σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώνονται υπό το φως της παγκοσμιοποίησης, ως νέων εξελίξεων που αναφαίνονται στο προσκήνιο ως *deus ex machina*,

αντανακλά την κυκλικότητα που διαπνέει το καπιταλιστικό κεφάλαιο και δη το δυτικό και, κατ' επέκταση, συγκροτεί για άλλη μια φορά την ηγεμονική τάση της Δύσης να ανακαλύπτει τρόπους ώστε να προβάλλει τις παραστάσεις της για την κάθε κρίση και μεταλλαγή των κοινωνιών που της ανήκουν σε ένα διεθνές συμπεριέχον (Turner 1994). Τα συστατικά της κρίσης αυτής συναθροώνονται στην επιτάχυνση και συμπίεση του χρόνου, όπου ο ανταγωνισμός μεταξύ των εταιριών είναι σκληρός και αδυσώπητος. Από την άποψη αυτή, το Πέραμα δεν έχει καμιά τύχη, καθώς η υπάρχουσα τεχνολογική υποδομή μόνο μουσειακή σχέση έχει με το χρόνο. Η χρονική όμως συμπίεση επέφερε και τη συρρίκνωση στο επίπεδο της αλληλεγγύης της εντόπιας κοινωνίας, καθώς οι εξωτερικοί καταναγκασμοί είτε από εργολάβους είτε από το κράτος γίνονται ολοένα και πιο γρήγορα αισθητοί. Το κέρδος πρέπει να επιτευχθεί τόσο γρήγορα όσο γρήγορος και αφηνίδιος για τους ανταγωνιστές είναι ο τρόπος με τον οποίο κάποιος εργολάβος κλείνει μια δουλειά. Καθώς το γρήγορο κέρδος προϋποθέτει φτηνούς και γρήγορους εργάτες, η απάντηση είναι μεγαλύτερη εξομοίωση και διάσπαση του κοινωνικού πεδίου. Τέλος, η πτώση των πρώην σοσιαλιστικών χωρών έδωσε το έναυσμα όχι μόνο για οικονομικό ανταγωνισμό, αλλά και για απώλεια προοπτικής, γεγονός που η εργατική κοινωνία της περιοχής δεν έχει ακόμα ξεπεράσει.

Η διαπραγμάτευση, συνελώς, της ένταξης από πλευράς των εργαζομένων, υπό το φως των όσων συμβαίνουν σε παγκόσμιο επίπεδο, στη ΝΕΒ διαμεσολαβείται και επανατοποθετείται μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσονται κατά την εργασιακή διαδικασία, και θα μπορούσε κανείς να τολμήσει να την κατονομάσει ως διαπραγμάτευση της *αυτο-επιμέλλησης*, στο βαθμό που οι ίδιοι οι εργαζόμενοι έχουν συνείδηση του τρόπου πώλησης της εργασιακής τους αξίας. Η ένταξη αυτή βασίζεται στη δομή των υπαρχουσών σχέσεων εργασίας, οι οποίες διαμορφώνουν πολιτισμικές κατηγορίες και φορείς δράσης. Δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο αν τονίζοταν το γεγονός ότι οι εργασιακές σχέσεις στην περιοχή αντανακλούν, ταυτίζονται και εν πολλοίς οργανώνουν το ισχύον πλαίσιο του τρόπου παραγωγής και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και αντίστροφα⁹. Ο τρόπος αυτός παραγωγής εντάσσεται σε εκείνο το είδος οικονομίας, τα βασικά χαρακτηριστικά του οποίου, όπως ξεδιπλώθηκαν μέσα από την εθνογραφική εμπειρία στο Πέραμα και εν συντομία αναφέρθηκαν προηγούμενα, συγκροτεί το πεδίο της *άτυπης διαδικασίας παραγωγής*. Ο όρος αυτός και οι διαδικασίες που χρωματίζει έχουν κατ' επανάληψη εμφανιστεί στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σε περιόδους στρατηγικής αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου και συνακόλουθης αύξησης του υπάρχοντος εργατικού δυναμικού¹⁰. Κατά συνέπεια, η ρητορική περί μεταβιομηχανικής, μεταμοντέρνας ή ό,τι άλλο κοινωνίας ίσως να ήταν πιο ουσιαστική και λιγότερο ψευδελίγραφη εάν τα κριτικά πυρά της επικεντρώνονταν στο τι ακριβώς έχει αλλάξει και τι όχι μέσα από την παρατήρηση της βιωμένης εμπειρίας των δρώντων. Διαφορετικά, η συζήτηση περί παγκοσμιοποίησης και μεταβιομηχανικής κοινωνίας φοβούμαι πως οδηγεί στην, και εντείνει την, αντικατάσταση της κοινωνικής επικοινωνίας από την αμοιβαία παρεξήγηση.

Υπό την οπτική αυτή, οι εργασιακές σχέσεις είναι ένας δρόμος διαμέσου του οποίου θα μπορούσε κανείς να ερευνήσει το ιστορικό υγρό των καθημερινών σχέσεων και των μεταλλαγών που αυτές υφίστανται. Έτσι, θα συμφωνήσω με τον Pahl (1984), ότι « η εργασία μπορεί να οριστεί μόνο σε σχέση με τις ιδιαίτερες κοινωνικές σχέσεις μέσα στις οποίες εγγράφεται. Για συγκεκριμένους ανθρώπους, σε συγκεκριμένες συνθήκες και κοινωνικές σχέσεις

μπορεί να περιγράψει κανείς αν εργάζονται ή παίζουν. Η λέξη εργασία δεν μπορεί να οριστεί έξω από το πλαίσió της». Κι εγώ θα πρόσθετα, επεκτείνοντας το συλλογισμό αυτό, ότι οι σχέσεις που παγιώνονται μέσα από τις εργασιακές διαδικασίες συγκροτούν άλλο ένα δείγμα της μέσα από διαφορετικό δρόμο διαπραγμάτευσης του Εαυτού. Η εργασία ως σχέση επανατοποθέτησης και διευθέτησης της δράσης έχει πάνω απ' όλα κοινωνικό χαρακτήρα.

Βιβλιογραφία

1. Ι. Βαλλερστάιν, 1987, *Ιστορικός καπιταλισμός*, Θεμέλιο.
2. Γ.Π. Βλάχος, 1997, *Προβλήματα και προοπτικές της ελληνικής ναυπηγικής και επισκευαστικής βιομηχανίας*, Σταμούλης.
3. Γ.Π. Βλάχος-Α.Β. Αλεξόπουλος, 1996, *Διεθνείς οργανισμοί και ναυτιλιακή πολιτική*, Σταμούλης.
4. G.P. Vlahos-A.K. Lazopoulos, 1997, «Competitiveness of the European Shipbuilding and Shiprepairing industry and sectorial unemployment. A case study: Crisis and possibilities of Greek enterprises», *European Research Studies*, Vol.1, No1, υπό έκδοση.
5. Ν. Βαΐου-Κ. Χατζημηγάλης, 1997, *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς, Πόλεις περιφέρειες και άτυπη εργασία*, Εξάντας.
6. A. Cohen, 1994, *Self consciousness, an alternative anthropology of identity*, Routledge.
7. A.L. Epstein, 1978, *Ethos and identity: three studies in ethnicity*, London, Tavistock.
8. M. Godelier, 1988, *Μαξεμιστικοί ορίζοντες στην Κοινωνική Ανθρωπολογία*, τομ. Α' .., Gutenberg.
9. V.A. Goddard, 1996, *Gender, family and work in Naples*, Berg.
10. J. Gledhill, 1988, «The challenge of globalization: reconstruction of identities, transnational forms of life and the social sciences», στο Gail Mummert (ed.), *Fronteras Fragmentadas, Zamora: El colegio de michoacan*, υπό έκδοση.
11. D. Harvey, 1989, *The condition of postmodernity*, Oxford: Blackwell
12. U. Hannerz, 1996, *Transnational connections, culture, people, places*, Routledge.
13. Β. Κρημνιάς, 1998, «Το παρεχόμενο της παγκοσμιοποίησης», *Τα Νέα*, 15 Ιουλίου.
14. N. Long, 1996, «Globalization and localization, New challenges to rural research», στο H. Moore (ed.), *The future of anthropological knowledge*, Routledge.
15. Ζ. Λαιντί, 1998, «Τα τείχη της παγκοσμιοποίησης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 12 Απριλίου.
16. Α. Λιάκος, 1993, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος.
17. Θ. Μανιάτης-Ν. Πετραλιάς, 1998, «Για το τέλος της εργασίας», *Η Εποχή*, 25 Ιανουαρίου.
18. S. Narotzky, 1997, *New directions in economic anthropology*, Pluto Press.
19. Ε. Παπαταξιάρχης, 1996, «Περί της πολιτισμικής κατασκευής της ταυτότητας», στο Π. Πούλος (επιμ.), *Περί κατασκευής*, Ε.Μ.Ε.Α.
20. R. Pahl, 1985, *Divisions of labour*, Basil Blackwell.
21. I. Pardo, 1996, *Managing existence in Naples. Morality, action and structure*, Cambridge University Press.
22. Π. Πιζάνιας, 1993, *Οι φτωχοί των πόλεων, η τεχνογνωσία της επιβίωσης στην Ελλάδα το μεσοπόλεμο*, Θεμέλιο.
23. Γ. Σαρηγιάννης, 1989, *Συνθήκες αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (Πέρασμα)*, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο.
24. M.S. Sahlins, 1990, «Poor man, Rich man, Big-man, Chief», στο J. Spradley-D. McCurdy (eds), *Conformity and Conflict*, Little Brown.
25. B. Turner, 1994, *Orientalism, postmodernism and globalism*, Routledge.
26. Κ. Τσουκαλάς, 1987, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο.
27. S. Wallman (ed.), 1979, *Social anthropology of work*, ASA Monograph 19, Academic Press.
28. R. Williams, 1994, *Κουλτούρα και ιστορία*, Γνώση.

Σημειώσεις

1. Για συντομία θα αναφέρεται στο κείμενο ως NEB Περάματος.
2. Πρόκειται για την τοπική ονομασία των λεβητοποιών.
3. Αξίζει να υπενθυμίσω εδώ την περηφάνεια που διέκρινε τους πρωταγωνιστές της πρόσφατης ταινίας «Full Monty», που περιγράφει την κουλτούρα των ανέργων της βιομηχανίας του Sheffield, για την ποιότητα της ηλεκτροσυγκόλλησης που πραγματοποιούσαν σε σχέση με άλλες περιοχές της Μ. Βρετανίας.
4. Σύμφωνα με τον M. Sahlins, ο big man είναι ένα είδος αρχηγού που δρα σε ένα σχετικά ασταθές πολιτικό σύστημα και η θέση του εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά του να διατηρεί το προσωπικό του κύρος καθώς και αυτό των οπαδών του. Βρίσκεται, έτσι, σε συνεχή διαμάχη με άλλους big men, στην προσπάθειά του να διατηρήσει τη δική του ομάδα οπαδών εις βάρος των άλλων. Κατά τον M. Sahlins, το εθνογραφικό πεδίο του οποίου ήταν η Μελανησία, κάθε νομιμοποιητική πρακτική προέρχεται απ' αυτόν το πολιτικό αρχηγό.
5. Έτσι ονομάζονται οι ηλεκτροσυγκολλητές στην καθημερινή ορολογία της ζώνης εφόσον κατά τη συγκόλληση «τσιμπούν» ελαφρά τα φύλλα σιδήρου για να κολλήσουν μεταξύ τους.
6. Αυτή οφείλεται στη στασιμότητα των εξαγωγών και το ολοένα αυξανόμενο επίπεδο των εισαγωγών. Οι χαμηλοί ρυθμοί επένδυσης κεφαλαίου και οι πληθωριστικές τάσεις της ελληνικής οικονομίας, σε συνδυασμό με τα υψηλά τραπεζικά επιτόκια, συνέβαλαν καθοριστικά στην όξυνση του φαινομένου τα τελευταία χρόνια.
7. Με τον όρο «Εαυτός» επιχειρώ να εννοιολογήσω τη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Erstein, ο όρος αντιπροσωπεύει τη διαδικασία διαμέσου της οποίας το άτομο προσπαθεί να ενοποιήσει τις ιδιότητες και ρόλους του, καθώς επίσης και τις διαφορετικές εμπειρίες του σε μια συμπαγή εικόνα για τον εαυτό του (Erstein 1978, σελ. 101).
8. Στο σημείο αυτό ίσως θα ήταν χρήσιμο να αναφερθεί η σχέση του ίδιου του ρόλου του κράτους με τις παγκοσμιούμενες διαδικασίες. Το ζήτημα, ωστόσο, ξεπερνά τα όρια αυτού του άρθρου.
9. Αξίζει να ανατρέξουμε στον M. Godelier (1988) στο σημείο αυτό, ο οποίος θεωρεί ότι «οι παραγωγικές δυνάμεις και σχέσεις παραγωγής, αν και είναι ξεχωριστές πραγματικότητες, δεν υπάρχουν ποτέ χωριστά η μία από την άλλη» (Godelier 1988)
10. Αρκεί να επισημανθούν οι μελέτες των Λιάκου (1993), Πιζάνια (1993) καθώς και Τσουκαλά (1987). Επίσης η έξοχη πρόσφατη μελέτη των Χατζημιχάλη και Βαΐου (1997).